

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Філологічний факультет
кафедра української літератури**

**УКРАЇНСЬКЕ ПІДЛІТКОВЕ ФЕНТЕЗІ ТА ПОТЕНЦІАЛ ЙОГО
ВИВЧЕННЯ В СИСТЕМІ ЗЗСО (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “БІСОВА
ДУША, АБО ЗАКЛЯТИЙ СКАРБ” В. АРСЕНОВА)**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 608 групи

Андрушко Марія Володимирівна

Керівник:

кандидат філологічних наук,

асистент **Вардеванян С. І.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2022 р.
Зав. кафедри _____ доц. Мальцев В. С.*

Чернівці – 2022

Анотація

У магістерській роботі розглянуто актуальні питання сучасної української фентезійної літератури для підлітків, тематику деяких творів сучасних українських письменників. Запропоновано дослідження перспективи розвитку жанру фентезі в сучасному суспільстві. Визначено особливості міфوماгічного світогляду українського фентезі на матеріалі твору Володимира Арєнєва «Бісова душа, або Заклятий скарб». На основі аналізу, узагальнення та систематизації наукових джерел викладено погляди на жанрові ознаки та особливості міфопоетики українського фентезі. Зазначено, що читання фентезі на уроках позакласного читання розвиває уяву, пізнавальні здібності учнів, допомагає оцінювати роль реального й фантастичного в художній структурі твору. Подано методичні рекомендації щодо розробки уроків позакласного читання чи вивчення фентезі на факультативних заняттях.

Ключові слова: *підліткова література, поетика, жанр, фентезі, методика.*

Анотація

The master's thesis examines the current issues of modern Ukrainian fantasy literature for teenagers. A study of the prospects for the development of the fantasy genre in modern society is proposed. It examines the themes of some fantasy works of modern Ukrainian writers. In particular, it is dedicated to defining the peculiarities of the mytho-magical worldview of Ukrainian fantasy based on the material of Volodymyr Aryenev's work "Devil's Soul, or the Enchanted Treasure". On the basis of the analysis, generalization and systematization of scientific sources, views on the genre characteristics and features of the mythopoetics of Ukrainian fantasy are presented. It is noted that reading fantasy in extracurricular reading classes develops imagination, cognitive abilities of students, evaluates the role of real and fantastic in the artistic structure of the work. Methodological recommendations are given for the development of extracurricular reading lessons or study in optional fantasy classes.

Keywords: adolescent literature, poetics, genre, fantasy, methodolog.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ М.В. Андрушко
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	10
ПОЕТИКАЛЬНІ МАРКЕРИ ФЕНТЕЗІ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	10
1.1. Сучасне фентезі для підлітків. Теоретичні зауваги	10
1.2. Підліткове фентезі в сучасній українській літературі	18
Висновки до 1-го розділу	22
РОЗДІЛ 2	24
ПОВІСТЬ - ФАНТАЗІЯ «БІСОВА ДУША, АБО ЗАКЛЯТИЙ СКАРБ» В. АРЕНЄВА	24
2.1. Особливості жанру фентезі у творі В. Арєнєва «Бісова душа, або Заклятий скарб».....	24
2.2 Фольклорно-міфологічні елементи твору	30
Висновки до 2-го розділу	34
РОЗДІЛ 3	36
ФЕНТЕЗІ У СПРИЙНЯТТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПІДЛІТКІВ...	36
3.1. Психолого-педагогічні засади вивчення творів фентезійного жанру підлітками	36
3.2 Теоретична модель вивчення учнями фентезі в ході факультативних курсів з української літератури.	40
3.3. Навчальна модель твору В. Арєнєва «Бісова душа або Заклятий скарб».	44
Висновки до 3-го розділу	48
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	53

ВСТУП

Актуальність дослідження. В останні десятиліття світ дитинства як складний психосоціокультурний феномен перебуває в центрі уваги соціологів, психологів, етнографів, фольклористів. Сучасні діти можуть бути визнані носіями і творцями субкультури, яка виростає з надр національної традиції і становить певну стадію її розвитку. Для того щоб завоювати серце сучасного вразливого підлітка, книга повинна дати відчуття психоемотивної безпеки, та водночас створити емоційну інтригу.

Відповідно до сучасних демократичних цінностей, ринкових засад економіки й науково-технічних досягнень постійного оновлення потребують зміст освіти та організація навчально-виховного процесу. Відкритість української літератури до зарубіжних віянь зумовила появу в ній нового жанру – фентезі, що швидко поширився у творчості вітчизняних митців слова.

Особливої популярності фентезійні твори набули серед підлітків, що зумовлює необхідність вивчення цього жанру в шкільному курсі української літератури для поглиблення читацької компетенції та підвищення позитивної мотивації до навчання в учнів цього вікового періоду. Виховний потенціал творів фентезі допомагає плекати національну самосвідомість школярів, формувати їхні моральні орієнтири, розвивати відтворювальну й творчу уяву.

Літературознавчі засади осягнення творів фентезійного жанру складають дослідження щодо особливостей таких творів (Дж. Толкіна, А. Трокай, Н. Дев'ятко, О. Романенко), їх класифікації (Т. Бовсунівська, О. Ковтун), наукових основ аналізу художнього твору (В. Марко), компаративного (А. Гурдуз) та літературознавчого (О. Леоненко) аналізу художнього тексту.

На цьому етапі розвитку суспільства українська підліткова література збільшує свій діапазон. Тематика творів останнім часом розширює свої кордони, у межах яких помітною стала орієнтація на сучасні захоплення підростаючого

покоління, проблеми віртуального життя, міжкультурні проблеми, а також проблеми прояву себе як особистості, своєї індивідуальності. Важливою складовою сучасних творів для дітей є зосередження уваги на міжособистісних стосунках, спілкування між представниками різних поглядів, етнічної приналежності. Висвітлення такої проблеми допоможе підлітку соціалізуватися, переглянути своє місце у соціумі.

У методиці навчання літератури основні аспекти вивчення нових літературних жанрів відображено в працях про: виховний вплив художніх творів на особистісний розвиток школярів (В. Сухомлинський), психолого-педагогічні основи викладання літератури в школі (В. Кан-Калик, Є. Пасічник), ефективні методики вивчення літератури (А. Градовський, Г. Токмань), навчально-технологічну концепцію літературного аналізу (А. Ситченко), інтерсуб'єктного навчання (В. Уліщенко), специфіку вивчення творів фентезі й фантастики в основній школі (Н. Логвіненко, Г. Попова, Т. Шило).

Це дослідження зумовлене гострою необхідністю ефективного цілеспрямованого формування у підлітка ціннісних орієнтацій художньою літературою; частішого опрацювання творів у жанрі фентезі на факультативних заняттях з літератури.

Новизна нашої роботи полягає в спробі теоретично обґрунтувати методичну модель вивчення українського фентезі під час факультативних занять; визначено методичні умови оптимального вивчення творів фентезі; уточнено літературознавчий потенціал фентезійного жанру.

Стан дослідження проблеми. Українські дослідження фентезі розвиваються досить динамічно.

Так 2015 року з'явився Центр з дослідження літератури фентезі при Інституті літератури НАН України. Він об'єднує науковців з усієї країни, які займаються цією проблематикою.

Активні дослідження стану, проблем, перспектив української дитячої літератури виконує Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва

(В. Кизилова, У. Баран, Б. Салюк, Б. Шалагінов, Л. Лебедівна та ін.). Зокрема, специфіку комунікації в літературі для дітей та юнацтва вивчає У. Баран, художнє відображення інакшості – Н. Шумейко, поняття “свій-чужий” у дитячій літературі діаспори – М. Варданян, особливості видавництва дитячих книг – Е. Огар та інші. Сучасну українську та світову літературу для підлітків досліджує Л. Лебедівна.

Особливу місію книг сповна розуміють сучасні дитячі письменники, серед яких варто виокремити Л. Денисенко, Т. Стус, О. Луцєвську, А. Нікуліну. Сучасні дитячі письменники засвідчують, що, відкидаючи прямолінійний дидактизм, здатні відкрити перед читачем різні комунікативні моделі, типи самопрезентацій, гуманістичні світоглядні орієнтири та виховувати прагнення порозуміння з особистостями, які позірно відрізняються від більшості.

Звертання до книг в наш час зумовлене глобальною комп'ютеризацією суспільства, яка губить людяність, загрожує встановленню пріоритету індивідуально-споживацьких цінностей. Пробудити в дитині чисті і світлі прагнення, розвинути творчу уяву, самостійність мислення, потяг до краси і добра – все це є призначенням літератури.

У всі часи література була тою домінантою, яка визначає ступінь цивілізованості суспільства. Кожен усвідомлює ту величезну роль, яку має книга у формуванні світогляду дитини. Тож нині виникла нагальна потреба переглянути ставлення до дитячої книги, оскільки вона є феноменом, який ніяк не можна уникнути чи обійти, досліджуючи культуру і духовність будь-якого народу. Отже, проблема відродження духовності в Україні не може вирішуватися без глибокого аналізу соціокультурних особливостей дитячої книги, оскільки діти – майбутнє держави. Для юних українських читачів еталоном, символом для відновлення та возвеличення української культури має стати книга. Проблеми дитячого читання та підлітків, їхні потреби та запити, смаки та уподобання, мотиви звернення до книги аналізують у своїх працях Т.О. Долбенко, Л.С. Драплюк, М.П. Зніщенко, С.С.Іванюк, Т.М. Петелько, О.Прядко, Т.Пилипенко та інші.

Діти ХХІ століття надають перевагу іншим джерелам здобування інформації – широкому розповсюдженню аудіовізуальних засобів масової комунікації – телебаченню, радіо, комп'ютерній техніці. Тож як стверджує всезнаюча статистика, інтерес до читання падає. Причина, здається, лише одна: бути читачем важко. Формування навичок кваліфікованого читача – це складне, але дуже важливе завдання..

Мета дослідження полягає у спробі проаналізувати читацькі інтереси сучасних підлітків у функціональному, жанровому та методичному аспектах; теоретично обґрунтувати особливості художньої фантастичної підліткової літератури (за твором В. Арєнева “Бісова душа, або залятий скарб”).

Відповідно до мети та концептуального бачення структури дослідження визначено такі **завдання**:

1. З'ясувати літературознавчі, психолого-педагогічні та методичні засади вивчення фентезійного жанру учнями старшого підліткового віку.
2. Розробити методичну модель вивчення українського фентезі підлітками.
3. Розглянути особливості українського фентезійного твору.
4. З'ясувати механізми впливу художніх текстів на дітей підліткового віку.

Об'єкт дослідження: фентезійний роман В.Арєнева “Бісова душа, або Заклятий скарб” загалом, його тематика та особливості.

Предмет дослідження: українське підліткове фентезі та потенціал його вивчення у ЗЗСО.

Методи дослідження: теоретичний аналіз літературознавчих, педагогічних та психологічних джерел із досліджуваної проблеми; порівняльний та описовий, що дозволяє визначити домінуючі моменти; класифікація; систематизація; узагальнення; аналіз літературознавчої, психолого-педагогічної й методичної літератури для узагальнення педагогічного досвіду, визначення наукових засад дослідження й розроблення методичних умов вивчення фентезі учнями; педагогічне спостереження, аналіз факультативних

занять із української літератури для одержання інформації про стан досліджуваної проблеми в шкільній практиці.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні та впровадженні методичної системи форм, методів і прийомів, навчальних завдань та етапів їх оптимальної реалізації як ефективних засобів вивчення фентезійного жанру у факультативному курсі української літератури. Це дослідження сприятиме кращому розумінню актуальних проблем сучасної літератури для підлітків.

Структура роботи обумовлена логікою дослідження й складається з трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ПОЕТИКАЛЬНІ МАРКЕРИ ФЕНТЕЗИ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Сучасне фентезі для підлітків. Теоретичні зауваги

Література для юних читачів – це особлива література, тому що з нею людина ознайомлюється на шляху свого особистісного становлення, і яка до певної міри визначає, скеровує в подальшому потік потенційних читацьких компетентностей у відповідності до вікового та емотивного рівня зростаючого читача. Підліткова література створюється для підлітків з урахуванням їхнього когнітивного, фізичного, емоційного та мовного розвитку. До підліткової літератури також часто відносять літературні твори, що були написані для дорослих, але ввійшли в коло підліткового читання. Головним героєм підліткової літератури зазвичай є підліток, а теми та сюжети відображають його досвід, інтереси, проблеми та світобачення. Важливою ознакою підліткової літератури є голос наратора або персонажів, що віддзеркалює внутрішній світ та мову підлітка.

Аналізуючи попити читацького ринку, можемо спостерігати швидке зростання популярності жанру фентезі. Багато авторів вдаються писати в цьому жанрі, що зумовлює й зацікавленість літературознавців. Світова масова культура сприяє бурхливому розвитку фентезійної літератури. Цьому слугує модернізація у сфері інформаційних технологій та щодалі більша потреба нестандартних робіт фентезійного жанру. Значна частина світового кіномистецтва і літератури відображає фантастично-пригодницькі картини. Фентезійна література набуває великої популярності. Вона починається від міфології та фольклору, які є віддзеркаленням національних цінностей і вірувань. Завдяки народній автентичності фентезі зацікавлює національними

традиціями, першоджерелами їх виникнення. Автори переінакшують мотиви національної міфології та фольклору, створюючи особливі всесвіти, у яких авторське і нове вміло поєднується з традиційним. Феї, закляття, відьми, чарівні палички, зілля, темні ліси, дракони, подорожі в різних вимірах та часопросторах – це перші асоціації, які виникають після почутого «фентезі». Це є результатом індивідуального бачення кожної людини цього жанру й зумовлюється особистими історіями життя, надіями, досвідом і страхами. Щоб досягнути кожен нюанс фентезі, треба виокремити певну його класифікацію та проаналізувати розуміння літературознавців. Фентезійна література відтворює власні вимоги й постійний пошук істини людиною. Цей жанр вириває з міфології та походить від грецького слова *phantasiu* – робити видимим. Фентезі – це література уяви, що дає можливість досліджувати найважливіші питання життя без обмежень себе кордонами та часопростором [61].

Бажання людей зрозуміти боротьбу добра та зла, спричиняє появу фентезі, так само, як і різні види міфу. Таку боротьбу зображає вся стародавня міфологія. З метою досягнення вічного двобою люди і зараз вигадують та використовують міфи, тільки крізь призму літератури. Написання твору кожного жанру неможливе без авторської фантазії, але саме жанр фентезі, виводить фантазію на перший план.

Літературознавча енциклопедія подає таке визначення цього жанру: «Фентезі (англ. *fantasy*: ідея, вигадка) – жанровий різновид фантастики, у якому використовується ірраціональні мотиви чарівництва, магії, рицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією (А. Блеквуд, М. Пік, Д. Лавкрафт, Дж. Р. Р. Толкін), змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією. Такі твори не підлягають логічному тлумаченню, як належні до наукової фантастики, тому при аналізі їх не використовують жодних мотивувань. Натомість визначальними для них є фатум, бінарна етична опозиція «добро – зло», винагорода за зусилля подолання перешкод, диво,

«трансцендентне бачення» як вияв свободи, на чому наголошує К. Кастанеда » [33, с.529].

Історичний словник фентезійної літератури вказує, що термін «фентезі» до 1969 року використовувався тільки для дитячої літератури [63].

На Заході значно раніше почали вивчати фентезі. Серйозні дослідження там ведуться вже мінімум кілька десятиліть. І не дивно, адже одним із засновників цього метажанру був сам Джон Рональд Толкін, філолог, лінгвіст, медієвіст. Тобто людина, яка мала філологію справою свого життя. Про нього існує багато літературознавчих розвідок. Можна назвати кілька постатей, найперше це Том Шиппі « Дорога в Середзем'я », автор низки толкінознавчих книг та наукових статей, один з провідних літературознавців сучасності. Є інші серйозні дослідники фентезі, наприклад, Браян Аттебері « Традиція фентезі в американській літературі: від Ірвінга до Ле Гуїна » та « Стратегії фентезі ». Захоплюючою для читачів стала трилогія письменника. Це зумовило породження нових частин «Володаря перснів», спричинило створення нових оригінальних творів. Така популярність колись дитячого жанру викликала увагу та бажання досліджувати феномен літератури фентезі. Для розуміння та вивчення феномену фентезі необхідно з'ясувати, які елементи літератури й культури послуговували фундаментом для появи нового жанру. Усі літературознавці, що вивчали цей жанр, зійшлися на тому, що міф є однією з етико-естетичних і структурних основ літературного жанру фентезі [10].

Фентезі сприймається як протилежне до наукового світобачення, як витворена реальність, у якій можливо все, на відміну від наукової фантастики, де художній світ створюється на законах науки, відбиття і сприймання, де нове та незвичайне для читача переважно має логічне пояснення й мотивацію. Звісно, нелегко відшукати порівняно задовільне однозначне висвітлення щодо життя перевертнів, вампірів, вовкулак чи одухотворених предметів, але саме твір жанру фентезі доцільно сприймати як «справжню реальність» [26]. Чи ліпше сприймали це, як можливе пояснення людської дійсності, яка все ж

еволюціонує за своєю логікою (тому фантастика «зручно» відчуває себе навіть у межах постмодернізму) [26].

Розвиватись фентезі почало ще з двадцятих років минулого століття, але дуже довго не було примітним для дослідників і читачів. Ситуація змінилася в п'ятдесятих роках ХХ століття, коли світ побачив трилогію професора-філолога Оксфордського університету, дослідника давньої літератури Дж. Толкіна «Володар Пернів». Для опису подорожі гоббіта Фродо до Мордору, який мав за мету знищити перстень влади, автор розробляє світ Середзем'я, що заснований на західноєвропейській міфології. На противагу йому кінець ХХ століття на просторі пострадянської літератури формує слов'янське фентезі, яке так само опирається на національні традиції цих країн.

Слов'янська фентезійна література виникла на теренах пострадянської літератури у кінці ХХ століття. Вона ґрунтується на національних традиціях країн колишнього СРСР. Їй характерні ознаки міфу, чарівної казки, героїчного епосу й роману. Вищезгадана культова трилогія Толкіна написана на стику різних літературних традицій настільки високохудожньо й багатопланово, що вона і справді вплинула на весь подальший розвиток жанру в будь-якій літературі світу.

Слов'янське фентезі – це жанр, у якому письменник презентує свою інтерпретацію реальності, базуючись на фольклорно-міфологічних традиціях певного народу [53]. До такого піджанру фентезі (як і для світового чи українського) також відносяться такі елементи, як інтригуючий початок, концепт дороги, її небезпечність і таємничість, непередбачуваність упродовж усього шляху подальших сюжетно-композиційних дій реальних/ірреальних персонажів, чарівних предметів, пророцтва та передчуття [58].

Найбільшої популярності цей жанр набув у Росії (українська сучасна література активувала цей жанр на межі ХХ – ХХІ століть), де мають прояв як риси міфу, так і чарівної казки, героїчного епосу і навіть роману [59]. На стику

різних літературних традицій Дж. Толкін написав настільки багатоплановий і високохудожній знаковий твір, що цим підштовхнув подальший розвиток жанру в будь-якій літературі світу. Доведено, що ритуал як провідна концепція, що виявляється протягом усього твору, має перевагу над міфом, але в кінці нерозривне взаємне переплетення та утворення нового-старого міфу про кохання [59].

Низка ключових образів-концептів постає і як відбиття сутності натури, внутрішнього світу головної героїні твору та подібних їй істот. Це яскраво проявляється у творах Дари Корній. Письменниця застосовує міфологію як основу для трактування авторської ідеї та використовує образи-концепти – медальйон, картини, місто Львів тощо.

До атрибутивних ознак фентезі науковці зараховують переосмислення архаїчних міфів, використання мотивів лицарського роману й чарівної казки, а також роману-виховання, утопії та антиутопії. Типовим для фентезі є мотив квесту – шляху до самоідентифікації, ініціації та здобуття особистих і загальнолюдських духовних цінностей. У сучасному літературознавстві мають місце різні підходи до класифікації жанру фентезі: проблемно-тематичний, жанровостилістичний, хронологія, нові піджанри.

О. Ковтун поділяє фентезі за «проблемно-тематичним принципом» на такі види:

- містично-філософське, реальність в якому є складною та багатовимірною концепцією буття. Окрім звичайних, вона містить також приховані «надприродні» шари, які відкриті тільки обраним;

- метафоричне фентезі відбудовує авторське бачення ідеалу, зображає романтично піднесене сприймання «справжнього» (істинно людського), душевного й духовного. Найчастіше головним героєм стає персонаж, який здається небезпечним фантазером, або й божевільним для своїх рідних та близьких;

- «жахливе» або «чорне». «Істинна реальність» у такому фентезі змішується з буденністю у формі зловісного та недоступного для сприйняття звичайної людини. Герой утрачає свої старі уявлення про світ (міцний, сталий, простий) і розуміє їх тільки як тонку обкладинку, яка приховує страшну безодню;

- героїчне або «Меч і магія». Такий вид фентезі є найчисельнішим і популярнішим за всі інші. Його вважають канонічним фентезі. Характерним для нього є неважливість світоглядної основи, достатньо тільки, щоб світ, у якому живе персонаж, відрізнявся від відомого нам. Щоб створити такий світ, письменник користується різними прийомами, такими, як боротьба на мечах, ідеї наукового розвитку, паралельні світи, середньовічний побут, незвідане майбутнє [26].

За жанрово-стилістичним поділом існує два типи фентезі: високе і низьке. До першого входять твори, де читач бачить цілком вигадані світи. Низьке фентезі змальовує перенесення надприродного до нашої реальності [5].

За хронологією фентезі вирізняють на класичне, або високе епічне, та історичне. «Володар перснів» Дж.Р.Р. Толкіна належить до класичного фентезі. Такі твори характеризуються дією, яка відбувається в далекому й нереальному минулому або в паралельному світі. Події другого виду (історичного фентезі) розвиваються на фоні реального історичного минулого. Прояв такого піджанру можна побачити в слов'янському фентезі, у якому події розгортаються під час Київської Русі або козацтва [59].

Науковці виділяють ще один різновид, якому дають назву *science fantasy*. У ньому компоненти наукової фантастики синтезуються з казково-міфологічною традицією. Ю. Кагарлицький подає опис поняття «наукове фентезі». За його словами, воно проникає в наукову фантастику в той момент, коли відіграють роль саме наслідки події, а не вона сама. Тоді значення того, що стало причиною, губиться – диво чи науковий прогрес [24].

Новими піджанрами є романтичне, гумористичне, окультне, етичне, сакральне фентезі тощо. Гумористичне фентезі нині набирає популярності й налічує багато творів з одного циклу. Найбільш популярними й успішними творами цього піджанру доцільно називати цикл сатиричного фентезі Террі Пратчетта «Плаский світ» та Р.Л. Аспріна «МІФічний цикл». Відносно новим жанром можна назвати сакральне фентезі, у якому події базуються не на магії, а на містиці [59].

Можна зробити висновок, що один твір може відноситись до різних піджанрів фентезі або не належати до жодного, оскільки існує велика кількість класифікацій. Будь-який письменник має можливість самостійно дати назву жанрові власного твору або взагалі створити новий. Фентезі синтезує в собі міф, казку, фольклор та інші жанри літератури. Звісно, воно містить у собі певні характеристики всіх цих жанрів. « його повчальність, прагнення до гри й нав'язлива гуманність від казки, епічність, трагічність і хтонічна спрямованість від міфу, благородство і жертвовність героїв від лицарського роману » [5, 136].

Фентезійні твори ще можуть бути написаними для вузької аудиторії. Наприклад, «дитяче» фентезі. Перше, що спадає на думку, є цикл Дж.К. Ролінг про Гаррі Поттера, але базою для нього послужила серія «Хроніки Нарнії» К. Льюїса. Проте ці твори літератури не варто вивчати серед окремих піджанрів, оскільки є багато прихильників наведених творів серед дорослої аудиторії. Також є вагомі причини, через які зарахувати ці твори до якогось одного піджанру майже неможливо оскільки вони не є казками, науковою літературою чи героїчним фентезі [58].

Кінець ХХ століття і початок ХХІ ст. для фентезі відзначається ще більшою популяризацією. Національні варіації оновлюють і роблять різноманітною літературу фентезі, оскільки фантазія письменника не обмежується жодними рамками жанру чи літературними родами. Фентезійна література містить у собі частини наукової фантастики або інших жанрів літератури.

Фентезі – це продукт уяви автора, який зображує у своєму творі вигаданих персонажів у вигаданих подіях, що можуть існувати лише у фантастичних творах. Провідними рисами слов'янського фентезі можна вважати чітке орієнтування авторів на національний етнографічний матеріал слов'янського народу та створення вигаданого світу, межі якого часто збігаються з місцями розселення східних слов'ян. М. Бережна виділяє такі жанрові особливості фентезі:

1. неіснуючий світ, що має властивості, неможливі в нашій реальності;
2. магія та народні персонажі як необхідний елемент;
3. авантюрний сюжет (зазвичай пошук, подорож, війна тощо);
4. середньовічне оточення, його варіанти;
5. приховане протиставлення технологій та магії на користь останньої;
6. герої, їх дії та переживання, магія висувуються на перший план; казка виконує допоміжну роль;
- 7) наявність та протистояння потойбічного світу і світу людей;
- 8) абсолютна свобода авторської думки. Письменник може поєднувати непоєднуване, закручувати сюжет у найнесподіваніший спосіб [3, с. 249–255].

Жанр фентезі з точки зору зовнішніх параметрів вважається своєрідною фантастичною казкою. Однак його основною рисою є те, що світ фентезі не має нічого спільного зі звичайною реальністю, він населений вигаданими героями, які живуть відповідно до законів їхнього світу, і лише психологія їхніх вчинків і дій викликає традиційні, звичні асоціації в читача.

У фентезійному творі можуть існувати реальні боги, чаклунство, міфічні істоти, привиди та будь-які інші фантастичні сутності. Водночас є принципова різниця «чудес» фентезі від інших казкових мотивів у тому, що вони є нормою описаного світу і систематично діють як звичні закони природи.

1.2. Підліткове фентезі в сучасній українській літературі

Багато років тривають суперечки про вплив мистецтва, зокрема літератури, на свідомість і підсвідомість людини. Найбільш важливим цей вплив є в підлітковому віці, коли відбувається становлення особистості, а особливо за умов інформаційно-психологічного впливу.

Першими україномовними авторами фентезі були Дара Корній, Сергій Оксенік, Галина Пагутяк, Марина Павленко. Однак ми спостерігаємо значний підйом україномовної фантастики, в тому числі фентезі. Поки що його сегмент не великий, але він потроху виборсується з-під колоніального впливу. Розвиваючись із 20-х років минулого століття, фентезі досить тривало не привертало увагу літературознавців та й загалом реципієнтів, аж до появи у 50-х роках ХХ століття трилогії «Володар Перснів» професора-філолога Оксфордського університету, дослідника давньої літератури Дж. Толкіна. Описуючи подорож гоббіта Фродо до Мордору з метою знищення перстня влади, письменник створює світ Середзем'я, заснований на західно-європейській міфології. На противагу йому, в кінці ХХ століття у пострадянських літературах виникає слов'янське фентезі, що відповідно базується на національних традиціях означуваних країн. Найпоширенішим цей жанр виявився в Росії (а в українській сучасній літературі це поки що поодинокі випадки), де простежуються (відчитуються) і риси міфу, і чарівної казки, і героїчного епосу, і роману. Вищезгаданий знаковий твір Толкіна написаний на стику різних літературних традицій настільки високохудожньо і багатопланово, що він і справді вплинув на весь подальший розвиток жанру в будь-якій літературі світу.

Може видатися, що нині читають менше. Але поглянемо, наприклад, як часто в маршрутках чи метро молодь читає з *iPodів* чи мобільних телефонів, багато хто слухає аудіо-книги. Змінюється ритм життя – має змінюватись і книга. Дослідивши окремі твори сучасних авторів, упевнено можемо

стверджувати, що українське фентезі може скласти серйозну конкуренцію комп'ютерним іграм. Скажімо, Дара Корній у романі «Гонихмарник» розповідає про зеленуволосу студентку-художницю Аліну та гонихмарника Сашка. Гонихмарник, або градобур – це людина, яка має дві душі, одну свою, а іншу демона, що вмє керувати дощем. Хлопець посперечався з другом, що зможе закохати в себе будь-яку дівчину, залишаючись до неї байдужим, і вибір «перевірити» теорію впав на Аліну. Однак самовпевнений красень не передбачав, що дівчина має дуже сильну волю і походить з родини знахарок. Та й Аліна не думала, що її залицьальник – дводушник. «Гонихмарник» – дуже світла книжка, насичена магією Львова й Карпат, це прекрасний приклад українського міфологічного і романтичного фентезі.

Продовжує традицію українського фентезі як підвиду слов'янського, в якому автор подає свій варіант інтерпретації реальності, опираючись на фольклорно-міфологічні традиції українського народу, твір Володимира Арєнєва (справжнє прізвище Володимир Пузій) «Бісова душа, або Заклятий скарб». Письменник у післямові й сам вказує, що тлом для його твору слугує епоха умовного середньовіччя, ще до доби Богдана Хмельницького, хоча відповідна атрибутика та стилістика й так очевидні. У романі можна віднайти традиційні теми та образи, які характерні як для світового і конкретно слов'янського фентезі, так і для історичного роману. Але, власне, майстерність письменника якраз полягає в тому, що він талановито зумів поєднати світомислення давньоукраїнської доби з періодом існування запорізького козацтва (скажімо, й через глибинні фольклорно-міфологічні пласти), його побутом і життям народу, традиціями, повір'ями, акцентувавши на вічних проблемах (вірності й зради, дводушності, боротьби язичницьких і християнських постулатів, а ще – священного й диявольського, гріха й покути, боргу та його сплати, життя і смерті, Добра і Зла в неоднозначних трансформаціях, зокрема в станах передсмертя, смерті й посмертного буття). Та художня реалізація задуманого автором настільки оригінальна, що можна

говорити і про його власну концепцію трактування чи інтерпретації відомих казкових, фантастичних і навіть історичних тем чи образів.

Володимир Арєнєв написав також один з найкращих українських романів підліткового фентезі. Його «Порох із драконових кісток» – це приклад міського фентезі. Марта на прізвисько Відьма – звичайна старшокласниця. Відтоді, як батько поїхав на заробітки, вона живе удвох із мачухою, яку терпіти не може. Марта мріє вирватися з рідного містечка, а для цього сумлінно вчиться й підробляє в Інкубаторі. Однак зароблених грошей навряд чи вистачить на платне навчання в столичному університеті. І тому в Марти є ще один приробіток: вона потай викопує, нейтралізує і збуває токсичні кістки драконів. На перший погляд здається, що Марта якась дрібнувата – звичайнісінький собі підліток зі звичайними підлітковими проблемами: вступити до інституту, сподобатися новому симпатичному викладачеві, помиритися з подругою, пошвендіти з друзями містом, нейтралізувати з кілограм токсичних кісток... Ну гаразд, проблеми не зовсім звичайні. Марта, яку друзі поза очі кличуть «Відьмою», має незвичайний дар: вона точно знає, де лежать кістки дракона і як їх знешкодити. Цим дівчинка і заробляє на морозиво. Безтурботна юність. Безтурботна рівно настільки, наскільки це можливо, якщо ти живеш у прифронтовому містечку, твій батько поїхав на заробітки, а в хаті порядкує коханець мачухи. Марта прагне зрозуміти химерний світ навколо себе, розвіяти туман власного невідання – невдовзі їй виповниться вісімнадцять. Тож через призму свідомості підлітка читачеві зручніше спостерігати за подіями роману. Марта перебуває на межі між світом дітей і дорослих, і разом із нею читач поступово знімає полуду з похмурої реальності, сприймаючи її в усій непривітній голизні. Такий собі сучасний Голден Колфілд — Пітер Пен, якому таки доведеться вирости. Власне, Мартина пригода — це своєрідна ініціація. І саме тут розкриваються драконові кістки в іще одній іпостасі: у європейській культурній моделі перемога над драконом була головним елементом ініціального випробування, саме вона робила з дитини

дорослого. Ось і Марта має перемогти дракона — в кістках, у жорстокому світі навколо, в собі. Те, що на перший погляд видається звичним підлітковим фентезі, обертається на поліфонічний всесвіт, який поєднує в собі риси антиутопії, гостро актуального соціального роману з урбаністичними елементами.

А Н. Дев'ятко в першій частині трилогії «Скарби Примарних островів» — «Карта і компас» звертається до «піратської» теми. Зокрема, головний герой книги піратський капітан Ярош Сокіл (сокіл — автентичний прадавній український птах, дуже шанований у нашій міфології). Імовірно, саме цим авторка керувалася, коли вперше написала прізвисько свого капітана. Звісно, подивившись в очі людині, про неї можна сказати багато, і це стосується насамперед читачів, яким варто вчитися дивитися в очі своїм співвітчизникам і не ховати від інших свого власного погляду. До речі, пірати не такі вже й чужі для українців. Наприклад, у піратських і козацьких спільнотах можна знайти набагато більше спільного, ніж це може видатися на перший погляд. Є навіть історичні роботи, де про це можна почитати, як то наукова праця Леоніда Косенко «Козаки. Лицарський орден України» чи впорядкована Павлом Стороженом книга «Розбійники з лебединого шляху».

Узагальнюючи, варто зазначити, що такі жанри, як фентезі чи наукова фантастика, мають певні вже усталені критерії, типи героїв і навіть антураж. Тому їх, як правило, відносять до масової літератури. Однак в українському літературному процесі наявні такі письменники (як-от, В. Арєнєв, Д. Корній, Н. Дев'ятко), які, пишучи твір у конкретно означеному жанрі, створюють оригінальні власні концепції чи образи, що аж ніяк не можна назвати схематичними. Лише книга дає можливість людині фантазувати самій, а не сприймати вже готові шаблони чи образи, які подає кіно, телебачення, комп'ютерні ігри. Усе це не дає розвитку, якими не були б спецефекти чи графіка, а книга через слово веде у свій світ. Фантазування вимагає певних психологічних зусиль. Завдяки стереотипізації свідомості читачів, якими

маніпулюють, запевняючи, що література насамперед має розважати, а не розвивати, вчити чи ставити запитання і пропонувати свої відповіді, – спрощується і література. Але тільки література у юному віці є дієвим інструментом для розвитку особистості і подолання стереотипізації, а по суті протистоїть імперіалізації свідомості юних читачів [27].

Висновок до 1-го розділу

Отже, фентезі – це явище сучасної культури, що відіграє помітну роль у розвитку майже всіх видів сучасного мистецтва. Фентезі зображує неможливі у реальному житті події, людина постає у таких зі своїми недоліками та проблемами, які автор не засуджує, а навпаки, захоплюється ними. Читачі наукової фантастики та фентезі – це переважно молоді люди, які мають бажання змінитися, саморозвиватися, вони шукають у цих книгах яскравих героїв, ідеї добра і справедливості, мораль і мрію. Ця здатність мріяти, уявляти, фантазувати стає домінантною.

Із здобуттям незалежності України в кінці минулого століття, після втраченої традиції творення національної фантастики, такий різновид літератури, як фентезі, починає в нас розвиватися. А тодішні її представники, насамперед Марина та Сергій Дяченки, Генрі Лайон Олді, на сьогодні вже є авторитетними письменниками-фантастами. Проте й досі серед читачів і дослідників є певне скептичне ставлення до такої літератури. По-перше, через ідеологемне навантаження фантастики (насамперед наукової) в минулу соцреалізмівську епоху. По-друге, через відсутність упродовж тривалого часу на вітчизняному книжковому ринку вартісних книг чи цілих серій (тому наші й так нечисленні українські письменники, які працюють у цьому жанрі, змушені друкуватися за кордоном, де є попит, зокрема в Росії, і відповідно російською мовою, скажімо, з останніх Наталя Щерба). По-третє, фантастику і далі, зараховують тільки до популярної, масової літератури із знаком мінус [22].

Отже, жанр фентезі – це особливий тип тексту, головна ідея – фантазія зображуваної реальності, що характеризується міфічними істотами, дивовижними подіями та особливими реаліями, які є нормою такого нереального світу. У творах фентезі можуть бути наявні елементи різних літературних жанрів, тож можемо сміливо стверджувати, що класифікацію фентезі слід ретельно переглядати і постійно оновлювати, тому що письменники невпинно створюють як нові, оригінальні світи, так і способи змалювати їх у своїх текстах.

Українське фентезі для підлітків пишуть доволі багато авторів: Наталія Савчук, Галина Пагутяк, Володимир Єшкілев, Володимир Арєнєв, Дарія Корній та інші. Твори фентезі, розраховані на реценцію дитячою та юнацькою аудиторією, здебільшого побудовані за пригодницьким принципом і мають у своїй основі мандрівний сюжет. Письменники, створюючи вторинний світ у творі, знайомлять читача з особливостями його устрою, це допомагає краще зрозуміти дії і вчинки героїв, розвиток сюжету.

РОЗДІЛ 2

ПОВІСТЬ - ФАНТАЗІЯ «БІСОВА ДУША, АБО ЗАКЛЯТИЙ СКАРБ» В. АРСЕНОВА

2.1. Особливості жанру фентезі у творі В. Арсенова «Бісова душа, або Заклятий скарб»

Аналіз специфіки української фантастики здійснюємо через теорію жанрів, дослідження яких останнім часом також активізувалося, правда, на кілька десятиліть традиційно відстаючи від європейського вивчення. У цьому аспекті вагомою працею є «Вступ до фантастичної літератури» Цветана Тодорова, котра, власне, і розпочала фахові літературознавчі дискусії навколо означеного явища. Крім розподілу на історичні та теоретичні жанри, як підтвердження думки про їхню постійну динаміку, дослідник розробляє концепцію фантастичного й оприявлює її на різних етапах творення літератури – від фольклору до сучасного письменства [53].

Уся повість-фентезі – це дорога з багатьма перешкодами й ускладненнями, перебування персонажів у різних площинах та ликах, що мотивуються співіснуванням темряви й світла, прагненням Божеської дороги й неможливості уникнути мимовільних зв'язків з демонічним світом (Світайло-характерник, кобзар, Степан Корж, Андрій Ярчук, Іван Прохорук). Однак і в українському, як і в слов'янському чи загалом світовому фентезі, є те, що спільне для них: інтригуючий початок, концепт дороги, її небезпечність і таємничість, непередбачуваність упродовж усього шляху подальших сюжетно-композиційних дій реальних/ірреальних персонажів, чарівних предметів.

Власне, у повісті «Бісова душа, або заклятий скарб» різноманітних, фольклорно-фантастичних дійових осіб/істот чимало. Андрій Ярчук – головний герой із притаманними йому рисами-характеристиками нашого народу. Перейшовши безліч боїв із запорізькими козаками як захисник рідної землі, на старості літ його мучать видіння своїх жертв та спогади про них: « А Ярчукові

раптом примарилося, що не глечики це, а голови, ним за довге життя порубані... » [2, с.20]

Загалом він інтригує одразу ж своїм прізвиськом. Одні (як фольклорист С. Пушик) вважають його українським фольклорним персонажем, бо ж Ярчук « ймовірно пес сонячного бога Яровіта. Непереможний у поєдинку зі звірами, небезпечний для людей » [20, с.52] інші – опираються на безпосереднє значення лексеми собака-ярчук, « якого, за народним повір'ям, боїться нечиста сила » [53,с.652] чи «який має здатність бачити і проганяти злих духів» [11 ,с.617].

А ще ж Ярчуку притаманні здібності характерника, тобто він наділений надприродними властивостями (скажімо, перетворюватися у разі потреби у вовка, лікувати чи рятувати від смерті людей, виживати у будь-яких екстремальних ситуаціях, чи впливати на долю побратимів), то читач цілком уявляє сутність цього наче заздальгідь відомого і водночас повного таємниць персонажа. Власне, він зображений як досвідчений козак після численних пережитих боїв, як людина, яка прагне знайти відпочинок в монастирі. І це не випадково, адже характерники так чи інакше пов'язані з нечистою силою, і навіть, коли вони роблять добро (приміром, рятують від смертельних ран), то з допомогою не сакрального, а дідьчого знання. Вони відають про речі, які пересічна людина знати не може.

Важливим елементом поезики фентезі Володимира Арєнєва виступають казкові та міфологічні образи (Баба Яга та її Хатка, Миша, Чоботи-скороходи, Дзеркальце, Вовкулака, Берегиня, Лисиця, Смерть), які у письменника далеко не тотожні із загальновідомими. Скажімо, Миша у Арєнєва, оригінально трансформується із хитрої Срібної Лисиці з однойменної казки, яку вигдав Ярчук для врятованого ним хлопчика. При цьому автор оригінально використав загальновідоме прохання дитини при втраті зуба: «Мишко, мишко! На тобі зуб кістяний, а мені дай залізний!», зобразивши її непомічником, а по суті шантажисткою, яка ще й збігається з міфологічним образом Харона. Оскільки,

вивідавши інформацію через вирваний зуб про мрії маленького Миколки, спонукає їх сісти на пліт, а згодом ще й вимагає плати за їхній перевіз.

Традиційно в давнину, за дослідженнями фольклористів, скарби одразу ж обов'язково закопували в землю, в такому місці, звідки їх потім можна забрати. Закляті же скарби, на противагу «чистим», важко було віднайти не тільки тому, що вони «горять», «світяться» перед опівніччю і лише в спеціально означені дні, але й тому, що їх стережуть злі духи, постаючи у різних іпостасях. Врешті, далеко не кожна людина може знайти і відкопати той скарб, бо він, як і його сторожа, здатний прибирати різні види постатей [13, с.237–240].

В. Арєнєв не скористався традиційним у цьому плані сюжетом, а структурував власну подієвість: скарб не буде захований у землю одразу, а перебуватиме весь час на видноті. У такий спосіб він притягуватиме погляди до себе, поки не буде знайдено конкретного місця, що впродовж твору буде збільшувати загрозу життю його тимчасовому власнику – Ярчуку. Така була умова володаря скриньки (досить згадати смерть Світайла, якого зарубали, «зазіхнувши на нехитрий скарб сліпого характерника » [2, с.93].

Іншим образом твору, якому автор надав багатогранної негативної сутності, є Кістлява, або Смерть. Вона «жила в кожній людині, міцно з'єднана з душею свого власника та майбутнього раба. Тож виходило, що кожен носить у собі власну смерть – і коли настає час, Кістлява просто відокремлюється від душі та йде. А душа не прив'язана більше до тіла, також іде «...за небокрай » [2 с.34].

Сцена здійснення ритуалу оживлення Костя (уже двічі померлого), коли йому «вселили душу в давно вже мертве тіло», виявляє логіку міфу, згідно з яким, будучи у потойбіччі мертвим (бо ж, наприклад, Ярчук живий і переходить з однієї площини в іншу), годі повернутися до себе попереднього. І хоч дослідниця Олеся Стужук відзначає тенденцію до втілення у цьому образі класичного вампіра (який після смерті насолоджується своїм існуванням), [52 с.212], та все ж автор, вважаємо, наслідує народним традиціями навіть у

відтворених фантастичних реаліях, бо такі муки, які він терпів, витримати було неможливо: « Кость благав їх, потім – проклинав, потім просто повз, скільки вистачило сили. Скалічене тіло не слухалося, було важким і чужим » [2, с.144]

Вражає огром найтонших відтінків у відчуттях перебування персонажів у станах життя / не життя, смерті / не смерті, які зумів талановито відтворити автор у справді фентезійноупросторі.

Однією з найцікавіших та найбільш оригінальних трансформацій у художньому світі В. Арєнева зазнає ліс. Він і далі небезпечний, згідно з більшістю вірувань, і належить до тих локусів, «які смерть вирощують у своїх нетрях», але в своїй цілісності, хаотичності й якійсь нескінченності він постає винятково авторським фантастично-фентезійним витвором, зовсім іншим ніж у реальному чи земному лісі. Так, дерева та всілякі несподівані й чудернацькі істоти безумовно перешкоджають у дорозі головному героєві та завдають йому шкоди. Однак такими діями, як виявиться згодом, ліс випробовував-шантажував характерника, бо ж він в особі оригінального дідуся - деревинки поставив умову: вийдеш звідси живим, якщо я буду літати. Навіть як на фантастичний твір, ідея, на перший погляд, звучить парадоксально. Та якщо розкодувати сутність цього дивного й цікавого другорядного образу- персонажа як складової лісу -природи, то зовнішня ірреальність доповнюватиметься специфічно аргументованою сутністю, а парадоксальність як така зніметься. Адже дід, за українською міфологією, це «предок» (В.Войтович), а «деревинка»/дерево також може втілювати предка людей, доповнюючи один одним ідею безсмертя, космосу. Врешті, багатозначність цього поняття спостерігається в усіх міфологіях світу найперше як дерево життя та дерево пізнання. Але авторська умова-ідея, самобутньо передана через фентезійний образ дідуся-деревинки, акцентує якраз не на прив'язаності до землі, а на пориві ввєрх, на динаміці росту, розвитку, а не пригасанні чи руйнації (хоч це уже ліс потойбіччя), тим самим апелюючи до життєствєрдної вічності. Тому, навіть палаючи, ліс ніби

промовляв «...від неймовірної насолоди: «Нарешті!...піти!...рухатися!..» [2, с.71].

Тут варто підкреслити, що власне через фантастику, на нашу думку, можна найоригінальніше втілити, персоніфікувати безліч абстракцій, таких як любов, смерть, життя, тваринне у людині й людське у тварині (останнє особливо при зображенні Вовкограда).

Та й містичні персонажі у Арєнєва не однозначно негативні, а наділені й чимось людським із світу живої природи. Так, вовкулака – це « людина, що має здатність перевтілюватись у вовка або стає ним за тяжкі провини чи від чарів злого відьмака » [11, с.80] і що сприймається оточуючими тільки негативно. Та упродовж усього твору, читач симпатизує Степанові Коржу-вовкулаці, Світайлу чи Ярчуку-характернику, який при потребі теж міг перетворитися у вовка. Корж постійно охороняє Андрія, допомагає йому й Миколці переборювати усі труднощі, а Ярчук, перейнявшись духом козацтва, все життя «рубав голови» ворогам, врешті, рятує від смерті хлопчика, хоч, узявши його з собою, збільшує небезпеку для себе, чи визволяє від Кістлявої Гната Голого. Автор доповнює їхню сутність, художньо мотивувавши відмінність між не вродженим Ярчуком-вовкулакою та Коржем Степаном, який від народження є перевертнем. У таких, як він, є «душ...в одному тілі цілих дві», і «якщо одну вб'ють, друга залишатися у Яві не може... ». Врешті, « і до Господа потрапити » не може. Хоч, за словами самого Коржа, він вірить у Бога, «а зла ніколи не творив задля втіхи чи від нудьги» [2, с.63].

Дводушність як гріх, що сприймається простими смертними тільки негативно, в міфологічно-вигаданому часопросторі все ж сприяє глибшому розумінню цієї риси і певною мірою викликає жаль за власне таке буття: Нав іПрав-Вирій, бо «ітам немає нам життя, і тут...».

До речі, саме образ Гната Голого ще раз акцентує на тому, що твір В. Арєнєва – українське фентезі з відомими історичними особами. Знаємо, що Гнат Голий був одним із керівників гайдамацького руху (30–40рр. XVIIIст.), що діяв на Правобережній Україні, в Чорному лісі, на Поділлі. Отож, він

відомий як мужній запорізький козак, кошовий гайдамацького загону, який захопив Чигирин, Таращу, Умань. Тому Гнат Голий став персонажем низки історичних творів різних жанрів, надто тих, в яких художньо розроблялася проблема зради, що пов'язана насамперед із його побратимом Савою Чалим (численні варіанти народних пісень, балад, творів М. Костомарова, І. Карпенка-Карого, В. Домонтовича тощо). І хоч джерелом теми Сави Чалого- зрадника і теми розправи над ним його побратима Гната Голого за зламану присягу постають різновиди усної народної творчості, а також документальні матеріали. Та кожен письменник, звісно, по-своєму трактує як Саву Чалого, так і Гната Голого. Якщо в Карпенка-Карого останній по суті постає майже ідеалізованим козаком, то в Миколи Костомарова Ігнат Голий зображений як негативний персонаж, який, власне, підбурює побратима Чалого, спонукає перейти до ляхів, оскільки свої козаки, мовляв, не вибрали гетьманом

Таким чином, в обох письменників – це образи-антиподи. У Володимира Арєнєва реалізовано мистецтво вигадки стосовно історичної особистості відповідно до законів фентезі як жанру і до логіки характеру, звідси й вдало створені зовнішні портретні деталі (людина-маска) із внутрішньою запрограмованістю (Кисим – у перекладі з татарської: смерть). І на відміну від творів українських класиків, сучасний автор відобразив зрадницьку сутність саме Гната Голого, нагадавши біблійний мотив зради Ісуса Христа апостолом Петром. Типологія прозора: Ярчук так вірив і любив Гната як свого сина, вирятувавши його від Кістлявої, як Месія не сумнівався в учневі своєму. Проте автор не відтворює легку й добровільну зраду, а ускладнено вимушену, пов'язану з чорним світом влади татарина-чарівника, який грає на почуттях Гната до матері та сестри, змушуючи виконувати його умови в обмін на життя найрідніших. Складний фінал його долі з фентезійними станами передсмерті-смерті-післясмерті засвідчує вкотре справедливість козацької кари Ярчука і його щирого прагнення позбавити Гната посмертних мук у потойбіччі.

Пророцтва та передчуття фактично завжди присутні у всіх творах європейського і слов'янського жанру фентезі. Козак-характерник Ярчук бачить віщі сні щоразу, коли рятує когось від смерті: чорний сніг, зірки, шлях і відчуття, що «розпадається на сотні уламків, намагається зібрати себе, та лише дедалі швидше продовжує розсипатися на ніщо» [2, с.35]. Такі функції передбачень не просто рухають розвиток сюжету, але й збільшують зацікавлення і втягненість читачів у хід подій. Бо ж важливо переконатися – здійсниться пророцтво чи ні

Такі аспекти сюжетотворення тісно пов'язані зі знаковими, особливими предметами, що несуть значно більше змістове навантаження, ніж просто функціональне. Певна зброя або кінь для будь-якого козака доби запорізького козацтва чи взагалі персонажа фентезі є важливими, інколи життєво необхідними. Маючи свою історію походження, специфіку, вони стають ніби предметами-героями. Дзеркало, яке дає незнайомиць у каптурі Ярчукові, у період розгубленості вказує напрям до мети, це дороговказ у потойбіччі, що допоможе виконати складне завдання. А Кінь Орлик – «бувалий, майже віщий» [2, с.73], за словами Андрія, рятує героїв у найскладніші моменти подорожі. Чоботи, що самі приєдналися до головних героїв під час їхньої небезпечної мандрівки, наділені безумовно магичними властивостями, нагадуючи казкові Чоботи-скороходи, допомагають у битвах і відіграють навіть вирішальну роль. Наприклад, у ситуації з Бабою Ягою, де вони скочили їй на ноги і розійшлися в різні боки, тим самим убивши нечисть. Можна навести й інші приклади, але бачимо, що сфера персонажів і сфера предметів суттєво зближується та взаємодіє, доповнюючи одна одну.

2.2 Фольклорно-міфологічні елементи твору

Проблема взаємодії художнього твору з міфологічно-фольклорною традицією є однією з актуальних для сучасного вітчизняного літературознавства і знаходиться у колі дослідницьких зацікавлень науковців

О. Гольник, У. Далгат, Т. Зуєвої, Н. Логвіненко, Н. Савушкіної, П. Одарченка, Ю. Шутенко та ін. В. Арєнєв – один із небагатьох вітчизняних письменників, який успішно творить власний оригінальний художній світ на відповідному фольклорно-міфологічному ґрунті. Місце дії у творі – терени України, країна язичницьких вірувань, переплетених з християнською мораллю, козащиною і духом свободи. У «Післямові для уважного читача» письменник зауважує: «події повісті відбуваються в Україні в епоху умовного середньовіччя, в період між заснуванням Запорізької Січі і початком воєн Богдана Хмельницького» [2, с. 379].

Образ реальних і нереальних подій в Україні, згаданий період підпорядкований автором цілій системі легенд і міфів, містичних обрядів та традицій. У творі згадуються козаки-характерники, чоботи скороходи, миші, що розмовляють. Усі погляди та увага сконцентровані на чарівній скрині, яку не можна відкривати. Простір розділений на три площини: Яв, Нав, та Вирій, у яких мешкають як люди, так і потойбічні істоти. Казково-міфологічні образи – важливий елемент поезики фантастики В. Арєнєва. У «Бісовій душі...» ми бачимо чимало містичних постатей, які не схожі до тих, які ми звикли бачити в міфах, легендах та казках. Скажімо, миша у В. Арєнєва є прототипом істоти з казки, яку вигадав козак Ярчук, «Срібна Лисиця». Ця миша виявилась дуже хитрою та підступною, за переправу на інший бік озера вона хотіла, щоб їй віддали хлопчика. Проте головний герой виявився хитрішим та обдурив Мишу її хитрощами.

У контексті твору В. Арєнєва чітко виявлена фольклорна традиція Західної Європи, згідно з якою «мишей зображали як уособлення відьом чи душ мертвих» [12, с. 102], оскільки Харон транспортує, згідно з давньою міфологією, не живих, а мертвих. Опираючись на визначення В. Гнатюка «миша – одне з тих створінь, подоба якого може перебрати видимість чорта» [13, с. 95].

Згідно з давніми традиціями, скарби зазвичай ховали у глибоких ямах, у задалегідь відомому чи зазначеному місці. Прокляті скарби, на відміну від

«чистих», було важко знайти не тільки тому, що вони «горять», «світяться» опівночі лише у спеціально призначені дні, але ще й тому, що їх охороняє нечиста сила, яка з'являється в різних іпостасях. Адже не кожен може знайти і розкопати скарб, бо він, як і його сторожа, здатний прибирати різні типи фігур [26, с. 237–240].

В. Аренєв не використовував традиційний сюжет, він вигадав власний: скарб не буде захований у землі одразу, він буде постійно в полі зору. Таким чином, він привертатиме увагу до себе, поки не буде знайдено конкретного місця. Протягом усього твору посилюватиметься загроза життю її тимчасового власника – Ярчука. Така була умова володаря скриньки (досить згадати смерть Світайла, якого зарубали, «зазіхнувши на нехитрий скарб сліпого характерника » [2, с. 93].

Іншим персонажем, якому автор дав у творі багатогранну суть, була Кістлява, або Смерть. Вона « жила в кожній людині, міцно з'єднана з душею свого власника та майбутнього раба », « душа не прив'язана більше до тіла, також іде за небокрай » [2, с.34]. У сцені, коли вкорті відроджували Костя і вселяли його душу в мертво тіло, можна простежити логіку міфу, згідно з яким, перебуваючи в потойбічному світі мертвий не повертається до попереднього.

Ліс, у творі В. Аренєва зображений по-новому, він ніби живий та дуже небезпечний. «Бувають такі ліси, що замість життя смерть у своїх нетрях вирощують. Тільки сунься туди – і кісточок потім не знайдуть » [2, с.90]. Так, дерева і всілякі неочікувані та химерні істоти заважають головному герою і намагаються заподіяти йому шкоду. Однак такі дії, як виявляється пізніше, були навмисними. Ліс випробував-шантажував персонажа, бо він в обличчі дідуся-деревинки ставить конкретну умову: « звідси вийдеш живий, якщо я полечу » [2, с.34]. Все, що хотів дід-ліс, це розповсюджуватись, розширяться, побачити більше простору та свободи, тому коли ліс підпалили, він ніби радів та промовляв: « Нарешті!... піти!... рухатися!.. » [2, с. 71]

Головного героя протягом твору весь час супроводжують пророчі дивні сни, які постійно повторюються після того, як він когось рятує від смерті: «Сни

снилися йому нечасто, але завжди, коли напередодні він кого-небудь "витягував". І завжди – одні й ті самі: чорний сніг, фіолетові зірки, шлях. І він, розпадаючись на сотні уламків, намагається зібрати себе, та лише ще більше...» [2, с. 35]. Такі функції прогнозування не тільки додають динамічного розвитку сюжету, але і підвищують інтерес та залучення читачів до перебігу подій. Читачеві важливо побачити, чи збудеться згадане пророцтво. Доленосними є предмети, наділені магічними здібностями, наприклад, дзеркало, подароване незнайомцем у капюшоні Ярчуку, вказує на період розгубленості. Воно вказує напрямок до мети, покажчик у потойбічному світі, який допоможе здійснити складне завдання. Важливу роль у сюжеті грають чоботи, що приєдналися до героїв під час подорожі, та зрештою врятували їх від смертельної небезпеки. Сфера дії символів та об'єктів сходяться і взаємодіють, доповнюючи один одного.

Проблема з'ясування фольклорно-міфологічних основ фентезі В. Арєнєва «Бісова душа, або Заклятий скарб» є досить складною. Але саме прочитання твору розкриває емоційне сприйняття художнього тексту, сприяє розвитку мислення, реалізації його потенціалу, логічному осмисленню читачем. Моделювання тривимірної реальності відповідно до давніх вірувань, за задумом В. Арєнєва, стирає межу між живим і потойбічним світом. У цих просторах живуть люди, персонажі, перевертні, молі, відьми, людиноподібні звірі, персоніфікована смерть або ліс. Степан Корж – людина, вовкулака, дводушник, з яким Ярчук знайомиться в монастирському госпіталі і який супроводжує характерника протягом усієї подорожі у світі Нави. Берегиня – душа матері Миколки, яка померла рік тому; в авторській інтерпретації образу темної істоти Нави, який трансформується в образ богині домашнього затишку. Пані Хазяйка – Баба Яга, яка скаржиться, що її душа боїться мертвих і її ніхто не любить (із гніву на душі через їхній страх і неприязнь до неї у великому котлі річки Горинь Яга переплавляє їх на чудовиськ); вона полює на ті душі і за скринькою, тому що вона здатна здійснити бажання – перевтілити Ягу в красуню; постать Яги в повісті складна і неоднозначна через її прагнення до

кохання і краси. Миша – чарівна істота, егоїстична і хитра, яка належить світові темряви і скаржить на брак життєвої енергії (для поповнення вона збирає дитячі молочні зуби).

Висновки до 2-го розділу

Узагальнюючи, варто зазначити, що такі жанри, як фентезі чи наукова фантастика, мають певні вже усталені критерії, типи героїв і навіть антураж. Тому їх, як правило, відносять до масової літератури. Однак в українському літературному процесі наявні такі письменники (як-от, В. Аренєв), які, пишучи твір у конкретно означеному жанрі, створюють оригінальні власні концепції чи образи, що аж ніяк не можна назвати схематичними.

Моделюючи тривимірну реальність, відповідно до давніх вірувань, В. Аренєв стирає межі між живими і посмертними вимірами. Ці простори населяють люди, характерники, вовкулаки, мавки, відьми, людиноподібні звірі, персоніфіковані смерть чи ліс. І в кожному з них автор виводить нові, навіть несподівані риси чи дії (Миша як Лисиця-зłodійка і як Харон-перевізник; у наскрізь мертвому лісі тліє порив до руху, до лету), непередбачувані фінали-розгадки (загадковий незнайомиць у каптурі виявиться одним із рахманів-хранителів рідної землі, для яких «багато важить те, що зазвичай люди мало цінують: слова, вчинки, думки», те, «до чого завжди лине душа», а таємнича скринька, навіть закопана «приносить людям добро»).

Ідея-концепція, як бачимо, гуманістична, добротвірна – для загалу, для народу, для рідної землі, але подана вона нештучно, із патріотичним пафосом, а глибинно захована розкривається у фіналі твору. Спираючись на український фольклор, літературну традицію (М. Гоголь, І. Котляревський, Леся Українка, М. Коцюбинський, Вал. Шевчук та ін.), на праці учених-істориків, і створюючи фентезійний світ, автор дає приклад втілення його найрізноманітніших ідей у реальність. За окремими спогадами, діями, побутом,

уснопоестичними моделями головних персонажів постає майстерно відтворена давня доба української праісторії, часів Запорізької Січі у ірреально існуючих просторах (земний-передсмертний-смертно потойбічний), декодувати які допомагає фольклор, міфологія, історія.

Отже, образи В. Арєнєва уособлюють у собі риси фольклорно-міфологічної традиції та ментальності української культури. Зображенню реальних і нереальних подій у період козаччини підпорядкована автором ціла система легенд та міфів, містичних обрядів, звичаїв, традицій.

РОЗДІЛ 3

ФЕНТЕЗИ У СПРИЙНЯТТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПІДЛІТКІВ

3.1. Психолого-педагогічні засади вивчення творів фентезійного жанру підлітками

Підліткова література має свої особливості, що дозволяє виділити її в структурі літератури для дітей та юнацтва. На одну з таких специфічних рис вказує Т. Качак: «Можливість чіткої ідентифікації читача з героєм – знакова риса сучасної підліткової літератури. Автор залишає читачам право оцінювати поведінку юних героїв, схвалювати чи критикувати їхні вчинки, робити власні висновки у процесі засвоєння нового емоційного досвіду» [13, 205].

Як правило, рекомендації книг юні читачі знаходять на сайтах книголюбів, радять книги один одному. Важливим у виборі книг повинен бути й авторитет вчителя літератури, який завжди в курсі новинок для підліткового читання й може рекомендувати нові книги для учнів-підлітків, створити класну бібліотечку, у якій діти могли б узяти для читання цікаву сучасну книгу, або налагодити співпрацю з бібліотеками для юних читачів, які знаходяться в їхньому мікрорайоні. Сучасні видавництва також активно популяризують і друкують книжки для підлітків. У багатьох із них існують спеціальні серії: «Про і для підлітків» (видавництво «Академія»), «Книги для підлітків» (видавництва «Клуб сімейного дозвілля», «Видавництво Старого Лева», «Школа», «Теза» та ін.) [37].

На даний час розвивається та активізується український переклад фентезійних творів. Видавництво «Старого Лева» представляє свою серію творів Террі Пратчетта «Дискосвіт». Видавництво «Астролябія» друкує різні версії Толкіна.

Однозначно, що не всі сучасні українські книги, які з'являються на полицях книгарень і бібліотек, мають художню вартість і можуть складати

канон художньої літератури. Навчити підлітків орієнтуватися в розмаїтому сучасному книжковому морі покликані шкільні курси «Українська література», «Зарубіжна література», основним завданням яких є формування компетентного читача, розвиток читацьких уподобань учнів та реалізація наскрізних змістових ліній. Отже, у процесі формування адекватного сприйняття художнього твору сучасної літератури підлітками важливе значення має врахування психологічних особливостей цього вікового періоду, а також врахування суми педагогічних чинників (доступності книги, навчально-виховного середовища, педагогічних технологій опрацювання художнього твору, урахування художньої досконалості твору).

Ураховуючи, що фентезі як літературне явище є багатограним і складним для сприймання учнями 7-х класів, наголошуємо, що систематичне вивчення фентезі продуктивніше всього здійснювати у 8–9-х класах, коли школярі найбільше цікавляться такими творами, відбувається інтенсивний розвиток їх самосвідомості й рефлексії. Для з'ясування методичних умов вивчення фентезі розглянемо психологічні особливості старших підлітків.

Психологи зазначають, що підлітковий період – надзвичайно складний етап психічного розвитку. Як наголошує М. Заброцький за рівнем та особливостями свого психічного розвитку підлітки ще не повністю вийшли з дитинства, але вони вже стоять на порозі дорослого життя [21, с. 28].

Підлітковий вік як перехідний етап між дитинством і дорослим життям дозволяє учням вірити в магію, фантастичних персонажів та паралельні світи, що характерні для фентезі, й водночас розмірковувати над вчинками героїв, брати з них приклад, прагнути розібратися у вічних філософських питаннях, що постають у таких творах.

Світ відкривається підлітком у нових проявах, але, як указує Л. Виготський, система поведінки дитини залишається ще дитячою, що впливає на вибір форм та методів роботи вчителя літератури. Змінюється мотивація навчання підлітків, загальне ставлення до перебування в школі. Якщо молодші школярі психологічно захоплені навчальною діяльністю, то підлітків

починають приваблювати взаємовідносини з однолітками. У шкільних умовах підліток особливої уваги надає спілкуванню з однолітками. Важливими є й інші спонуки його перебування в школі: спілкування з ровесниками, якість викладання предмета, прихильність до школи, контроль навчання педагогами й батьками [50, с. 188].

Тому, обираючи форми та методи вивчення фентезі, слід надавати перевагу бесіді, груповій роботі.

Розширення зв'язків з оточуючим світом, активізація самопізнання і поглинаючого спілкування з ровесниками, особисті прагнення та захоплення підлітка часто знижують його інтерес до шкільного навчання. Характерною для багатьох учнів основної школи є суперечність їх ставлення до пізнання та шкільного навчання [50, с. 188].

З одного боку, підлітки прагнуть до поповнення знань, виявляють допитливість, з іншого – байдуже чи й негативно ставляться до шкільного навчання. Байдуже чи негативне ставлення до шкільного навчання, як правило, зумовлене змістом шкільної програми, що не завжди відповідає інтересам сучасного читача, потребує оновлення змісту й форми. Література фентезі має всі ознаки для того, щоб подолати суперечність у ставленні підлітків до навчання, адже викликає в учнів читацький інтерес і поповнює їхні знання новою інформацією.

Будь-який літературний твір, написаний у жанрі фентезі, дає можливість школяру втекти з реального світу в світ вигаданий, де все буде так, як хочеться йому. Як стверджують психологи, більше всього полюбляють фантастику замкнені в собі діти, які не відчують себе щасливими в повсякденному житті. Часто це школярі, котрих не сприймають учителі й однокласники, які мають розвинену фантазію та високий рівень інтелекту [60].

Саме тому вони найчастіше обирають фентезі про інші цивілізації, чарівників і фантастичних персонажів, де все можливе, ірраціональне може стати реальністю. Тому варто приділити особливу увагу аналізу вигаданих

цивілізацій та персонажів, чим зацікавити учнів основами літературного аналізу.

Ще однією особливістю учнів підліткового віку є наслідування героїв, пошук ідеалу. Досить привабливим для них є образ головного персонажа у фентезійних творах, яким, як правило, виступає звичайна людина, непомітна в повсякденному житті, котра в іншому світі, відкриває в собі незвичайні здібності. Учні проєктують образ головного героя на себе, що дає можливість їм хоч на деякий час відчувати себе найкращими. Позитивним є й те, що більшість героїв фантастичних творів наділені чіткими моральними установками [60].

Учень на прикладі фантастичних героїв вчиться відрізняти добро від зла, хоробрість від необдуманості, дружбу від ненависті.

Важливим для учнів є і наявність насиченого подіями сюжету, великої кількості життєвих колізій, змін місця дії, захопливих пригод, специфічних для жанру фентезі. Завдяки динамічному розвитку подій учні не встигають втомлюватися від читання, з цікавістю поринаючи у фантастичний світ, щоб дізнатися, що відбулося з героями далі. Це сприяє виробленню в них звички до читання, несформованість якої зараз є проблемою багатьох школярів.

Вивчення фентезійних творів впливає на становлення морально-естетичних смаків, розвиває уяву, творчу фантазію, розширює кругозір, навіть впливає на вибір професії (наприклад, історика чи філолога). Фентезі через емоційне переживання пробуджує прагнення до самовдосконалення і потреби в самоаналізі, розвиває відчуття прекрасного і властивість задумуватись не лише над повсякденними, але й над вічними питаннями [9].

Оскільки аналітико-синтетичні процеси підлітків розвинені недостатньо, їм важко зробити узагальнення про стиль автора, його філософську позицію, місце твору в історії вітчизняної культури [55, с. 56].

Зважаючи на це, провідним має бути аналіз образу головного героя, що у фентезі є, зазвичай, мужнім, сміливим та бореться на стороні добра, та системи персонажів твору.

Зараз у шкільній програмі є твори Толкіна, Геймана. Це добре впливає на підлітка, адже фентезі розвиває критичне мислення, самостійність думки, вчить дітей емпатії, орієнтує у складних життєвих ситуаціях, виступає як своєрідний «тренажер для мозку» Такий вислів подає кембриджська дослідниця Марія Ніколаєва, яка писала про користь фентезі як підліткового та дитячого читання.

У 7 класі шкільною програмою представлено, романтично-пригодницьке фентезі із подорожами в часі та шалено закрученим сюжетом, «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських» Марини Павленко. Вирізняється “Русалонька із 7-В” насиченою та легкою мовою, закрученим сюжетом і глибоким змістом, цікавим навіть для дорослих. Авторка написала ще чотири романи про пригоди русалоньки.

Рекомендованими для читання є твори: Наталії Дев’ятко “Легенда про юну весну”, - пригодницьке фентезі з філософським підґрунтям, Мії Марченко “Місто тіней” – християнське фентезі, різдвяна історія.

У 8 класі доцільним буде розгляд першої частини трилогії Володимира Арєнєва «Сезон Кіноварі», яка має назву «Порох із драконових кісток» і розпочинає пригоди дівчинки, яка, як і героїня повісті Мії Марченко, має ім'я Марта.

Якщо у «Місті Тіней» головна героїня поринає у фантастичний світ, то Марта із повісті В. Арєнєва живе в ньому. Фантастичні повісті цього письменника мають ознаки і наукової фантастики, і фентезі. Майже всі його фантастичні книги – це передбачення майбутніх історичних подій, зокрема причин і наслідків подій на сході України.

3.2 Теоретична модель вивчення учнями фентезі в ході факультативних курсів з української літератури

Оскільки найкращі зразки фентезі досі не включено до шкільної програми з української літератури, керованість вивчення цього жанру залежить від

оптимального проектування методичної моделі факультативного вивчення означених творів Концептуальна ідея пропонованого дослідження полягає в цілеспрямованому формуванні в учнів складників емоційно-пізнавальної сфери як основи успішного осягнення ними фентезі як літературного жанру. Провідними принципами роботи є: принцип проблемності й діалогізму, модельованості навчання, єдності змісту й форми, художності.

Під час факультативного вивчення фентезі доцільно застосовувати індивідуальні, фронтальні й групові форми роботи. До основних методів та прийомів організації навчальної діяльності на заняттях у 8–9-х класах відносимо: репродуктивні (лекція, розповідь вчителя), частково-пошукові (бесіда, постановка проблемного питання, характеристика літературного героя, інтерактивні методи), дослідницькі (повідомлення, написання творів). Провідними засобами визначено схематичне моделювання, використання комп'ютерних технологій, інсценізація фрагментів твору.

З точки зору реалізації організаторських функцій особливу увагу слід звернути на вступну лекцію, що окреслює межі й час, відведений на вивчення дисципліни, вимоги щодо опанування матеріалу, особливості проведення семінарських і практичних занять, організацію самостійної роботи, вказує на форми контролю. Беручи до уваги специфіку фентезі доцільно використовувати лекцію з елементами бесіди. Учитель може ставити запитання учням, щоб оцінити ступінь орієнтації в матеріалі, з'ясувати незрозумілі питання:

- Що особливого у фентезі?
- Що вам подобається та що приваблює у таких творах?
- Де, крім літератури, нині поширений жанр фентезі?
- Чим, на вашу думку, зумовлена популярність жанру?

Бесіда налаштує учнів на конспектування та осягнення змісту матеріалу. У ході вступної лекції також визначається предмет й основні методи роботи, зв'язок теоретичного матеріалу з суспільною практикою, особистим досвідом

учнів та їх майбутньою спеціальністю, йде ознайомлення з понятійно-категорійним апаратом, базовими термінами, висуваються й обґрунтовуються основні методологічні позиції. Головне завдання вступної лекції – збудження інтересу до навчального матеріалу, розкриття наявних взаємозв'язків між іншими темами та пояснення системності знань. Учитель під час лекції має окреслити основні ознаки фентезі, його класифікацію, розкрити привабливість цього жанру для читачів. Варто з'ясувати, чим відрізняється фентезі в загальному розумінні від українського фентезі.

Школярі можуть виступати з дослідницькими роботами, доповідями, рефератами. Фентезі як малодосліджений жанр включає в себе ряд проблемних питань, які потребують ґрунтовного дослідження і можуть втілитись у оригінальний проект і таким чином розкрити дослідницькі якості учня, його творчий підхід до проблеми. До індивідуальної роботи можуть входити дослідження як понятійного апарату фентезі, його класифікації, ознак, відмінностей від інших жанрів літератури, так і аналіз окремих аспектів конкретного твору, як-от: «Історична основа твору В. Арєнєва «Бісова душа, або Заклятий скарб» або «Давній слов'янський міф про дворушника як основа роману Дари Коній «Гонихмарник». Варто всі подібні напрацювання учнів об'єднати у вигляді методичного посібника, презентації тощо.

Практикуми передбачають безпосередній аналіз конкретного твору.

Пропонуємо таку схему практичного заняття з вивчення фентезі:

- стисла біографічна довідка про автора та його творчість;
- історія написання та видання твору (якщо вона впливає на сприйняття твору, розкриває додаткові аспекти його вивчення);
- мотиваційна бесіда за змістом твору, окреслення сюжету;
- аналіз головного героя та ключових персонажів, поділ їх на «добро» і «зло», встановлення причиново-наслідкових зв'язків між ними;
- аналіз авторської світобудови твору;
- фольклорно-міфологічна основа твору;

- враження від твору;
- творче завдання.

У залежності від твору схема може доповнюватися, але саме на вище зазначені аспекти слід звертати увагу під час вивчення фентезі, щоб розкрити його специфіку, реалізувати виховний потенціал. Окремо зауважимо, що творче завдання може передувати практичному заняттю, якщо учень чи група учнів ознайомлені з твором і в змозі виконати роботу. До постановки творчого завдання вчитель повинен підходити дуже ґрунтовно і заздалегідь. Потрібно знати, хто з учнів вже ознайомився з твором і який творчий потенціал має. Оскільки фентезі – це магія, фантастичні персонажі, вигадані світи, то творчі завдання можуть втілюватись у найрізноманітніших формах: перевтілення у персонажів твору, інсценізація, моделювання на комп'ютері героїв, продовження власною історією кінцівки твору, моделювання ситуації з використання магічних сил героїв у нашому житті, доповнення вигаданого авторського світу фентезі новими «добрими» та «злими» персонажами тощо.

На практичних заняттях рекомендовано використовувати фронтальну, індивідуальну, групову (парну) форми роботи, але перевагу віддаємо останнім двом. Учитель лише скеровує процес вивчення фентезі та пояснює складні моменти, акцентуючи на прагненні учнів самостійно досліджувати цікаві їм літературні твори, явища.

У залежності від особливостей конкретного твору під час факультативного вивчення фентезі пропонуємо поєднувати такі методи й прийоми роботи, як:

1. Бесіда, основна складова майже кожного заняття, адже задовольняє потребу підлітка у спілкуванні, створює невимушену атмосферу, дозволяє обговорити цікаві питання;
2. Постановка проблемного питання, що зумовлюється багатогранністю й специфікою фентезі як жанру, де активізуються багато моральних проблем;

3. Схематичне моделювання, оскільки специфіку авторської світобудови, взаємини головного героя з іншими персонажами учням набагато легше зрозуміти, якщо це представити схематично;
4. Моделювання фентезійних персонажів, тому що більшість героїв фентезі є витвором авторської фантазії, моделювання яких за допомогою комп'ютерної програми стане цікавим і творчим завданням для учнів, що розкриватиме їх можливості та творчий потенціал;
5. Інтерактивні методи навчання («брей-ринг», «мозковий штурм», «акваріум» та ін.), адже динаміка сюжетів фентезі має відповідати темпу заняття;
6. Творчі форми роботи (інсценізації уривків, перевтілення в образи персонажів, продовження твору власним варіантом тощо), оскільки сприймання творів фентезі вимагає неабиякої творчої уяви, то їх вивчення повинно супроводжуватись відповідними формами роботи;
7. Рефлексія, що є однією з психологічних засад підліткового віку; учневі потрібно надати можливість самостійно зробити висновки з прочитаного, спроектувати засвоєний досвід героїв на своє життя.

3.3. Навчальна модель твору В. Арсенєва «Бісова душа або Заклятий скарб»

Нині система освіти в Україні зазнає змін у зв'язку із запровадженням нових концепцій: компетентнісного підходу, Нової української школи. Упровадження діяльнісного підходу до моделювання й проведення уроків літератури вимагатиме збільшення відсоткового співвідношення варіативної частини навчальної програми, укладання рекомендацій для вибору сучасних книг для підліткового читання.

Вивчення літератури фентезі в школі відбувається переважно на уроках зарубіжної літератури, де школярі знайомляться з творами Д. Роулінг, Д. Толкіна та ін. Тому й маємо більшість методичних розробок про зарубіжне фентезі в школі. Розробці факультативного курсу з фантастичної літератури

присвячені статті й посібники Н. Логвіненко [35]. У методиці викладання української літератури питання про уроки позакласного читання сучасного фентезі не розглядаються.

Літературна освіта сучасних підлітків має становити єдину проблемно-тематичну, історико- хронологічну й жанрову систему. Принцип системності повинен враховуватись і в поступовому ускладненні методів і прийомів навчання літератури, і в укладанні списків рекомендованих для читання й аналізу творів. У процесі укладання програми важливою є опора на вікові особливості учнів, а також на наукові дослідження в галузі сучасної літератури для дітей та юнацтва.

– Одним із яскравих прикладів автентичного українського фентезі є повість В. Арєнєва «Бісова душа, або Заклятий скарб», факультативне вивчення якої пропонуємо розпочати зі вступної бесіди для актуалізації опорних знань учнів:

– Яке враження на вас справив твір В. Арєнєва «Бісова душа, або Заклятий скарб»?

– Чим привабив вас даний твір?

– Чи траплялися вам подібні за змістом твори?

– Які часи описує автор у повісті?

– Хто такі козаки-характерники?

Під час вивчення цього твору варто подати довідку про історію написання та видання книги. Це завдання може виконати один із учнів, послуговуючись рекомендаціями вчителя та мережею Інтернет. Ураховуючи те, що до змісту повісті вносились авторські корективи, можна під час заняття виконати порівняльний аналіз видань 2001 року та 2013 років і з'ясувати, що нового додав автор і як це вплинуло на твір загалом.

Добір завдань для текстуального вивчення творів сучасного українського фентезі повинен враховувати такі критерії:

- поступове ускладнення завдань, спрямованих на формування самостійності учнів під час їх виконання;
- урахування специфіки художнього твору, що вивчається;
- різноманітність стратегій;
- різнобічність інтерпретації художнього твору;
- використання комунікативних, інформаційно- комунікаційних та літературно-творчих технологій на різних етапах вивчення літературного твору;
- зв'язок з творами, передбаченими програмою для текстуального вивчення;
- спираючись на вже сформовані вміння аналізувати літературний твір і розуміти авторську позицію.

Сюжет повісті досить динамічний, деталізований, тому, переходячи до текстуального вивчення твору пропонуємо обрати пообразний шлях аналізу. Щоб окреслити фабулу повісті варто поставити учням запитання:

- З якої події розпочинається твір?
- Чому пролог має назву «Дві зустрічі»?
- Чому кожен розділ твору розпочинається піснею?
- Яке завдання отримав головний герой твору?
- Чому він не міг відмовити?

Для групового виконання завдання учням пропонуємо розробити за допомогою комп'ютерних технологій авторську модель побудови світу в творі. Учні розподіляються на три групи й стисло описують кожен із трьох світів повісті (Яви, Нави, Вирію), виходячи з авторської інтерпретації й беручи до уваги їх міфологічне походження.

В основі твору – пошук скарбу, квест. Скарб є символічним образом, внаслідок чого може виникнути проблемне запитання, що насправді було скарбом для героїв повісті? Що є справжнім скарбом у житті людини?

У творі діє один головний герой – козак-характерник Андрій Ярчук і ряд персонажів, які допомагають йому заховати скарб або стають йому на заваді. Аналізу образу головного героя фентезійного твору слід приділити особливу увагу: подати історичну довідку про козаків-характерників або вдатися до перевтілення в козаків, інсценізувати з учнями їх магичні здібності.

Варто, щоб учні поділили всіх головних героїв на «добрих» та злих», адже бінарна опозиція «добро» – «зло» у фентезі є ключовою.

Усвідомити фольклорно-міфологічну основу фентезійного твору допоможе виявлення у тексті етнокультурних маркерів, образів та предметів, які побутують в українських казках та міфах: козака-характерника, вовкулаки Степана, персоніфікованого образу Лисиці, Яги, чоботів-самохідців, заклятого скарбу тощо. Зважаючи на велику кількість таких образів доцільно розподілити їх опрацювання між групами учнів. На основі самостійної роботи учні зроблять висновок про фольклорно-міфологічну основу повісті та поглиблять відповідні знання з теорії літератури.

Варто звернути увагу школярів на композицію повісті, що складається з 11 розділів, прологу та легенди, котра розпочинає та завершує твір. Дослідження легенди може стати завданням для одного з обдарованих учнів. Оскільки легенда в кінці твору не завершена, учням можна запропонувати колективно створити власний варіант її закінчення. Для їх цього слід об'єднати в коло, де кожен передаватиме аркуш, записуючи різними кольорами свої пропозиції.

Завершуємо заняття рефлексією, де кожен учень висловлює свої міркування стосовно повісті В. Арєнєва «Бісова душа, або Заклятий скарб». Важливо дати змогу кожному учневі розповісти, чим сподобався / не сподобався твір, що важливого дізналися з цієї повісті.

Отже, аналізуючи твір В. Арєнєва «Бісова душа, або Заклятий скарб», варто звернути увагу учнів на модель світобудови повісті, образ головного героя та його зв'язки з системою персонажів твору. Під час аналітичної роботи доцільно використовувати такі форми і методи роботи: бесіда, робота в групах, самостійна робота, акцентуючи увагу учнів на бінарній опозиції «добро – зло» та фольклорно-міфологічній основі твору.

Висновки до 3-го розділу

Отже, позакласне читання сучасного українського фентезі – необхідний елемент літературної освіти підлітків. Саме цей жанровий різновид фантастики має багатий потенціал для розвитку пізнавальних інтересів учнів, формування їхнього характеру, виховання емоційного сприйняття проблем, порушених у художніх творах.

Модель уроків позакласного читання набуває різноманітних рис: урок-дискусія, урок-презентація, урок-занурення у фантастичний світ. Можемо використати групову і парну роботу над проблемними питаннями, провести засідання круглого столу перед початком «занурення» у фантастичну епоху, організувати дискусію, обговорити заздалегідь підготовлені в групах і презентовані на уроці проекти за творами, створити, продемонструвати й обговорити буктрейлери за прочитаними книгами фентезі.

У сучасних умовах зміни освітньої парадигми, упровадження компетентнісного підходу та інтегрованого формування загальних і предметних компетентностей вважаємо доцільним використання на уроках позакласного читання, зокрема й сучасного українського фентезі, діяльнісних технологій, спрямованих на інтерпретацію й розуміння художніх творів. Вони передбачають залучення всіх учнів до навчальної діяльності, їхню взаємодію під час уроку, реалізацію фасилітативної функції вчителя, спрямованість на значущість загальнолюдських цінностей, закладених у художньому творі, для особистого. Обмеженість часу, відведеного програмою для уроків позакласного

читання, зумовлює варіативність вивчення фентезі. Попри це, необхідно дотримуватись послідовності у формуванні поняття учнів про нього, тому на кожному виділеному вище віковому періоді виділяємо уроки для вивчення цього жанрового різновиду фантастичної літератури. Учитель може планувати їх на власний розсуд. досвіду учнів.

Під час факультативного вивчення українського фентезі доцільно використовувати педагогічну систему певних структурних елементів організації процесу навчально-виховної роботи, що передбачає цілеспрямовану взаємодію вчителя й учнів у напрямі розв'язання проблем досягнення цього цікавого для учнів літературного жанру.

ВИСНОВКИ

Отже, становлення фентезі, як відомо, збігається з періодом постмодернізму, культурологічною ознакою якого є розміщення героя на межі антиномій, приміром: на порозі між емоціями та світом бездушної техніки, інтуїцією та діалектикою, а також між вірою та сумнівом. Фентезі це новітній літературний жанр із притаманними лише йому ознаками, який увібрав деякі риси архаїчної міфології, архетипи фольклорних казок, епічних саг, героїчних пісень і лицарських романів.

Варто зазначити, що літературний процес змінюється та розвивається в залежності від потреб суспільства, ми не спостерігаємо появу якихось нових актуальних тем, натомість література тяжіє до оновлення уже існуючих проблематик та конфліктів. Зараз українські дослідження фентезі розвиваються досить динамічно. Так 2015 року з'явився Центр з дослідження літератури фентезі при Інституті літератури НАН України. Він об'єднує науковців з усієї країни, які займаються цією проблематикою.

Серед книг, найбільш популярних у сучасних підлітків, переважають реалістично-психологічні, а також пригодницько-фантастичні. Навіть традиційні теми розкриваються в сучасній українській літературі через казкові, чарівні сюжети, які дають змогу юним читачам, занурившись в умовний світ фантазії, віднайти там гармонію і взаєморозуміння, якого так бракує їм у реальності.

Аналізованим фентезі присвячені літературознавчі дослідження А. Артюх, В. Кизилової, О. Леоненко, М. Ніколаєвої, Л. Овдійчук, С. Олійник, О. Стужук, С. Хороб та ін.

Жанр фентезі відноситься до масової літератури і тому можна говорити про те, що фентезі є найпростішим серед фантастичних жанрів, тому що добро у фентезі – це добро, а зло є зло. Читач не може сплутати позитивних і

негативних героїв. Все відносно просто, читач має стати на бік головного героя, який безперечно має рацію і виступає на боці добра та засудити головного негідника, та його поплічників. У фентезі читач може повернутися у більш простий полярний світ, світ, яким він його хоче бачити.

Хоча фентезі й не створювалось письменниками спеціально для дітей, але воно цікаве й корисне для них, як доводять вітчизняні й зарубіжні вчені. Зокрема, у дослідженні М. Ніколаєвої читаємо, що «... фентезі є нарративним методом, який дозволяє нам дослідити великі питання способом, яким реалістична література має тільки обмежені можливості зробити. Я також стверджую, що популярність фентезі серед підлітків не є випадковою, і тому фентезі, звісно, не заслуговує на презирство, яке часто зустрічає. Читання фентезі є корисним для юнацтва, тому що стимулює їхній когнітивний, емоційний, етичний та естетичний розвиток» [44, с. 144].

Творчість Арєнєва можна поділити на три основні напрями:

- наукова фантастика і фентезі для дорослого читача;
- підліткові повісті з елементами антиутопії (12+);
- дитячі книжки, де фантастика поєднана із гумором та освітніми елементами (7+).

Моделюючи тривимірну реальність, відповідно до давніх вірувань, В. Арєнєв стирає межі між живими і посмертними вимірами. Ці простори населяють люди, характерники, вовкулаки, мавки, відьми, людиноподібні звірі, персоніфіковані смерть чи ліс. І в кожному з них автор виводить нові, навіть несподівані риси чи дії (Миша як Лисиця-зłodійка і як Харон-перевізник; у наскрізь мертвому лісі тліє порив до руху, до лету), непередбачувані фінали-розгадки (загадковий незнайомиць у каптурі виявиться одним із рахманів-хранителів рідної землі, для яких «багато важить те, що зазвичай люди мало цінують: слова, вчинки, думки», те, «до чого завжди лине душа», а таємнича скринька, навіть закопана «приносить людям добро»). Ідея-концепція, як

бачимо, гуманістична, добротвірна – для загалу, для народу, для рідної землі, але подана вона не штучно, із патріотичним пафосом, а глибинно захована розкривається у фіналі твору.

Вивчення жанру фентезі у 7 - 9 класах спричинене тим, що підлітковий період є перехідним між дитинством і дорослим життям, а фентезі поєднує в собі риси казки й літератури для «дорослих». Пропонуючи учням такі твори, педагоги зможуть подолати суперечність підліткового віку у ставленні до навчання. Література в жанрі фентезі сприяє встановленню морально-етичних норм, здатна зацікавити підлітка, виробити звичку до читання, відповісти на хвилюючі життєві запитання і навіть дати приклад для наслідування в образі головного героя, що потрібно враховувати, визначаючи методичні орієнтири вивчення цього жанру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрук І.В. Концептуальна категорія «простір можливого світу» у творах фентезі :. Київ : [ВД Дмитра Бураго], 2015. С. 3–11.
2. Арєнєв В. Бісова душа, або Заклятий скарб. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 220 с.
3. Бережна М. О. Імена власні в романі жанру фентезі : методи формування відповідників. Нова філологія. № 29. 2008. С. 249–255.
4. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів : жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : підручник, 2009. 519 с.
5. Бондина Е.С. К типологии жанра фэнтези. Пограничные процессы в литературе и культуре. Пермь, 2009. С. 136-137.
6. Бойко О.О. Реалізація категорії інтертекстуальності в художньому дискусі фентезі : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спец. 035 Філологія. Одеський національний університет ім.. І.І.Мечникова, 2021
7. Бояршинова С. Література фентезі та особливості методики її вивчення : два уроки за романом Дж. К. Ролінг «Гаррі Поттер і філософський камінь» з використанням інтерактивних прийомів / Світлана Бояршинова // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2007. № 5. С. 29–31.
8. Буйвол О. В. До проблеми жанрової класифікації фентезі / О. В. Буйвол // Мова і культура. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. Вип. 11. С. 238–241.
9. Виноградова О. Фэнтези и подросток созданы друг для друга [Електронний ресурс] Режим доступу : URL : <http://lib.1september.ru/2003/09/20.htm> (Дата звернення - 24.05.2022 року).
10. Винтерле И.Д. Миф как основа литературы фэнтези. Москва. 2012. №7. С. 37–39.
11. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
12. Гибсон К. Символы, знаки, эмблемы, мифы в материальной и духовной культуре. Ковтун О. Художественный вымысел в литературе XX века Москва : Высш. шк, 2008. 408 с.

13. Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. 264 с.
14. Гурдуз А. І. Нава Володимира Арєнєва: своєрідність інтерпертації в повісті «Бісова душа, або Заклятий скарб» / А. І. Гурдуз, О. Б. Чорна // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць. Вип. 4.9. Філологічні науки. Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2012. 220 с.
15. Гурдуз, А. І. Міжкультурний діалог як проблема українського фентезі XXI століття."Науковий вісник Миколаївського державного університету імені ВО Сухомлинського. Серія: Філологічні науки 14 2014: С. 63-69.
16. Гусєв, В. Масова література в сучасній соціокультурній ситуації. Серія : Гуманітарні науки 2 2018 : 53с.
17. Дев'ятко Н. Можливості впливу сучасних жанрів : фантастика, фентезі, казка / Наталія Дев'ятко / Український Фантастичний Оглядач (УФО). 2009. №1 (7). С. 59–66.
18. Дев'ятко Н. Можливості впливу сучасних жанрів : фантастика, фентезі, казка [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.dniprolit.org.ua/archives/354> (Дата звернення - 26.04.2022 року).
19. Довгалюк, С. В. Твори сучасної дитячої літератури на уроках позакласного читання. Таврійський вісник освіти 1 2017 : С. 200-207.
20. Енциклопедія Коломийщини / за ред.. М.Савчука. Коломия : Вік, 2002. 64с.
21. Заброцький М. М. Вікова психологія : навч. посібник / М. М. Заброцький. Київ : МАУП, 1998. 92 с.
22. Заброцький М. М. Вікова психологія : навч. посібник. Київ : МАУП, 1998. 92 с
23. Задорожна, О. Фентезі як інтермедіальний жанр. Літературознавчі студії 1 (1) 2015 : С.154-161.
24. Кагарлицкий Ю.И. Фантастика ищет новые пути. Вопросы литературы. 1974. Вип. 10. С. 159-178.

25. Кирюшко Н. Моделювання фантастичного світу. Слово і час. 2001. № 5. С. 45-51.
26. Ковтун Е. Художественный вымысел в литературе XX века. Учебное пособие. Москва : Высш. шк., 2008. 406 с.
27. Ковтун М.С., Ісак Т.В. Образ позитивного героя в сучасному українському фентезі
28. Кошелєв С. Л. Жанрова природа «Володаря кілець» Толкіна : Проблеми методу і жанру в сучасній літературі. № 6. 1981. С. 81–96.
29. Кравченко, І. С., О. Я. Кресан. Жанр фентезі у сучасній англійській літературі. Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка–2018»/XX Всеукраїнська наукова конференція молодих учених 2018 : С. 124-126.
30. Куриленко, Д. В. Фентезі vs химерна проза: ідіостиль ірреального. Молодий вчений 11 2016 : С. 210-213.
31. Левчук, Т. Л. Казкова інтенція літератури. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки 1 2016 : С. 15-21.
32. Леоненко О. С. Жанр фентезі в українській прозі кінця XX – початку XXI століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 “Українська література” [Електронний ресурс] / Олександра Сергіївна Леоненко ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2010. 20 арк. Режим доступу : <http://uk.orgsun.com/abstracts/1/115-3.php>.
33. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Київ: Академія, 2007. Т. 2. 622 с.
34. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. Київ : Академія, 2007. 752 с.
35. Логвіненко Н. Від фольклорної фантастики до сучасного українського фентезі : Українська література в загальноосвітній школі. 2010. № 11. С. 36–40.

36. Логвіненко Н. Сучасне українське фентезі : формування змісту поглибленого вивчення національної літератури /Українська література в загальноосвітній школі. 2013. № 6. С. 36–40.
37. Логвіненко Н. Сучасне українське фентезі. Навчальна програма курсу за вибором. 8–9 класи : Українська література в загальноосвітній школі. 2014. № 2. С. 35–39.
38. Логвіненко Н. Фентезі як вид фантастичної прози : Українська література в загальноосвітній школі. 2014. № 5. С. 38–40.
39. Логвіненко, Н. Вивчення національної автентичної міфології як джерела сучасного українського фентезі. Українська література в загальноосвітній школі, (11), 2014. С. 40-46.
40. Манахов, О. І. Літературна традиція і жанр фентезі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія 8 (2) 2014 : С. 115-117.
41. Манахов, О. Фентезі як інтертекстуальний жанр епохи постмодернізму. Філологічні семінари 18 2015 : С. 36-43.
42. Мацько, О. С. Місце жанру фентезів сучасній літературі Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 9 від 29 січня 2018 року) : 460с
43. Муравйов, В. С., С. Алексєєв. Фентезі як жанр сучасної художньої літератури: Випуск 21: 250 с
44. Ніколаєва М. Читання фентезі корисне для мозку учнів. Література. Діти. Час. : Вісник центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 5. Львів, 2016. С. 127-150.
45. Олійник С. Функціонування інтермедіальності в фантастичній літературі. Сучасні літературознавчі студії. Літературні виміри видовищних форм культури, С. 310-320.
46. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : Навч. посіб. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.

47. Півень, С. В. Криза ідентичності у плинній сучасності (рецепція у літературі фентезі). Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки 195. 2017 : С. 60-68.
48. Репетій, К. Г., Ю. В. Шуба. Особливості жанру фентезі. Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка–2019»/XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених 2019 : С. 547-547.
49. Сазонова, О., Примоченко, А. Особливості міфопоетики слов'янського фентезі в авторській інтерпретації Дари Корній і Тали Владмирової. Філологічний дискурс, (9), 2019. С. 158-168.
50. Сергєєнкова О. П. Вікова психологія : навч. посіб. / О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
51. Словник української мови: в 11 томах. Т.11. -Київ : Наук. думка, 1980. 700 с.
52. Стужук О. Після післямови / О. Стужук // «Бісова душа, або Заклятий скарб» / Володимир Арєнєв. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. С. 209-217.
53. Стужук О.І. Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури ХІХ–ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.06 „Теорія літератури” / О.І.Стужук. Київ, 2006. 18 с
54. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : В 5 – ти т. Київ : Радянська школа, 1977
55. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 312 с
56. Трокай А. Фатастика і фентезі в сучасній українській літературі. Київ : Бібліотечна планета. № 2. 2010. С.28
57. Удовіченко, Г. М., Удовіченко, А. М., Зінченко, В. М., Зинченко, В. Н. Місце жанру фентезі у сучасному літературознавстві. *Organization of scientific research in modern conditions* 2020, (1), С. 525-527.

58. Хороб С. Жанр слов'янського фентезі: Володимир Арєнєв «Бісова душа, або заклятий скарб». Султанівські читання. 2016. Вип. 5. С. 210-221.
59. Хороб С. Жанрові особливості української фантастики кінця ХХ – початку ХХІ століття : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: 10.01.01 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Івано-Франківськ, 2017. 234 с.
60. Чем привлекателен жанр фэнтэзи для школьников? [Електронний ресурс] Режим доступу : URL : <http://blog-books.ru/articles/chem-privlekatelen-zhanr-fentezi-dlya-shkolnikov-1601.html>. (Дата звернення - 14.06.2022 року).
61. Чернявська О. До питання класифікації жанру фентезі. Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Літературознавчі студії. 2015. Вип. 1(2). С. 323-331.
62. Яворська, Л. Жанр фентезі в сучасній літературі для дітей. Рідне слово в етнокультурному вимірі 2014 : С. 123-128.
63. Stableford B. Historical dictionary of fantasy literature. The Scarecrow Press, Inc. 2005. 567 с.